

TŁUMACZENIA
MONUMENTA AERE PERENNIOIRA

ANNA TARWACKA

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego

O SPRAWIEDLIWOŚCI I PRAWIE

1 TYTUŁ 1 KSIĘGI DIGESTÓW
TEKST – TŁUMACZENIE – KOMENTARZ

Rozpoczynający Digesta justyniańskie tytuł *De iustitia et iure* stanowi klucz do zrozumienia podstaw rzymskiej jurysprudenckji. Zawarte w nim fragmenty pochodzą z podręczników prawa autorstwa najznakomitszych jurystów: Ulpiana, Florentinusa, Marciana i Gaiusa. Fundamentalne znaczenie mają definicje terminu *ius*, a także przytoczone przez Ulpiana podziały prawa. Źródłem i inspiracją dla przedstawionych w tych tekstach koncepcji były ideały filozofii stoickiej.

Prawo rzymskie składało się z wielu warstw, które odpowiadały coraz to nowym potrzebom rozwijającego się społeczeństwa. Początkowy formalizm *ius civile* złączony został wprowadzeniem norm *ius gentium*. Pierwszorzędne znaczenie miała też prawotwórcza działalność urzędników, przede wszystkim pretorów, oraz jurystów, którzy ukazali ogromną siłę prawa umiejętnie dostosowując je do wymagań rosnącego imperium.

DIGESTA IUSTINIANI AUGUSTI
DE IUSTITIA ET IURE

D. 1,1,1 (*ULPIANUS libro primo institutionum*):

pr. Iuri operam daturum prius nosse oportet, unde nomen iuris descendat. est autem a iustitia appellatum: nam, ut eleganter Celsus definit, ius est ars boni et aequi.

1. Cuius merito quis nos sacerdotes appellet: iustitiam namque colimus et boni et aequi notitiam profiteamur, aequum ab iniquo separantes, licitum ab illicito discernentes, bonos non solum metu poenarum, verum etiam praemiorum quoque exhortatione efficere cupientes, veram nisi fallor philosophiam, non simulatam affectantes.

2. Huius studii duae sunt positiones, publicum et privatum. publicum ius est quod ad statum rei Romanae spectat, privatum quod ad singulorum utilitatem: sunt enim quaedam publice utilia, quaedam privatim. publicum ius in sacris, in sacerdotibus, in magistratibus constitit. privatum ius tripertitum est: collectum etenim est ex naturalibus praeceptis aut gentium aut civilibus.

3. Ius naturale est, quod natura omnia animalia docuit: nam ius istud non humani generis proprium, sed omnium animalium, quae in terra, quae in mari nascuntur, avium quoque commune est. hinc descendit maris atque feminae coniunctio, quam nos matrimonium appellamus, hinc liberorum procreatio, hinc educatio: videmus etenim cetera quoque animalia, feras etiam istius iuris peritia censi.

4. Ius gentium est, quo gentes humanae utuntur. quod a naturali recedere facile intellegere licet, quia illud omnibus animalibus, hoc solis hominibus inter se commune sit.

D. 1,1,2 (*POMPONIUS libro singulari enchiridii*):

Veluti erga deum religio: ut parentibus et patriae pareamus:

DIGESTA JUSTYNIAŃSKIE O SPRAWIEDLIWOŚCI I PRAWIE

D. 1,1,1 (ULPIAN w księdze pierwszej *Institucji*):

pr. Ten, kto zamierza poświęcić się prawu, powinien najpierw dowiedzieć się, skąd wywodzi się termin prawo. Jest ono mianowicie tak nazywane od sprawiedliwości: jak bowiem zgrabnie określił Celsus: prawo jest sztuką [stosowania] dobra i słuszności.

1. Z tego powodu jesteśmy nazywani kapłanami: troszczymy się o sprawiedliwość oraz głosimy pojęcia dobra i słuszności oddzielając słuszne od niesłusznego, rozróżniając to, co dozwolone od tego, co zakazane, chcąc czynić ludzi dobrymi nie tylko poprzez strach przed karami, lecz także dzięki obietnicom nagród, wyznając – jeśli się nie mylę – prawdziwą, a nie fałszywą filozofię.

2. Są dwa działy nauki prawa: publiczne i prywatne. Prawem publicznym jest to, co dotyczy pomyślności państwa rzymskiego, prywatnym zaś to, co dotyczy korzyści jednostek: niektóre sprawy są bowiem pożyteczne dla państwa, inne dla osób prywatnych. Prawo publiczne składa się z prawa sakralnego, prawa dotyczącego kapłanów oraz urzędników. Prawo prywatne dzieli się na trzy części: tworzą je zasady prawa naturalnego, *ius gentium* oraz *ius civile*.

3. Prawem naturalnym jest to, czego natura nauczyla wszystkie istoty żywe: prawo to nie przynależy bowiem jedynie rodzajowi ludzkiemu, lecz wspólne jest wszystkim istotom żywym, które rodzą się na ziemi, w morzu oraz ptakom. Z niego wywodzi się związek męża i żony, który my nazywamy małżeństwem, płodzenie potomstwa, wychowanie: widzimy bowiem, że słusznie uważa się, iż inne istoty żywe, również dzikie, znają to prawo.

4. *Ius gentium* jest to prawo, którym posługują się narody ludzkie. Łatwo jest odróżnić je od prawa naturalnego, bowiem pierwsze jest wspólne wszystkim istotom żywym, drugie zaś jedynie ludziom.

D. 1,1,2 (POMPONIUS w księdze jedynej *Enchiridionu*):

Jak na przykład kult bogów, jak posłuszeństwo wobec rodziców czy ojczyzny.

D. 1,1,3 (*FLORENTINUS libro primo institutionum*):

ut vim atque iniuriam propulsemus: nam iure hoc evenit, ut quod quisque ob tutelam corporis sui fecerit, iure fecisse existimetur, et cum inter nos cognationem quandam natura constituit, consequens est hominem homini insidiari nefas esse.

D. 1,1,4 (*ULPIANUS libro primo institutionum*):

Manumissiones quoque iuris gentium sunt. est autem manumissio de manu missio, id est datio libertatis: nam quamdiu quis in servitute est, manui et potestati suppositus est, manumissus liberatur potestate. quae res a iure gentium originem sumpsit, utpote cum iure naturali omnes liberi nascerentur nec esset nota manumissio, cum servitus esset incognita: sed posteaquam iure gentium servitus invasit, secutum est beneficium manumissionis. et cum uno naturali nomine homines appellaremur, iure gentium tria genera esse coeperunt: liberi et his contrarium servi et tertium genus liberti, id est hi qui desierant esse servi.

D. 1,1,5 (*HERMOGENIANUS libro primo iuris epitomarum*):

Ex hoc iure gentium introducta bella, discretae gentes, regna condita, dominia distincta, agris termini positi, aedificia collocata, commercium, emptiones venditiones, locationes conductiones, obligationes institutae: exceptis quibusdam quae iure civili introductae sunt.

D. 1,1,6 (*ULPIANUS libro primo institutionum*):

pr. Ius civile est, quod neque in totum a naturali vel gentium recedit nec per omnia ei servit: itaque cum aliquid addimus vel detrahimus iuri communi, ius proprium, id est civile efficitur.

1. Hoc igitur ius nostrum constat aut ex scripto aut sine scripto, ut apud Graecos: τῶν νόμων οἱ μὲν ἔγγραφοι, οἱ δὲ ἀγραφοι.

D. 1,1,3 (FLORENTINUS w księdze pierwszej *Institucji*):

Tak, jak bronimy się przed siłą czy zniewagą: dzieje się bowiem zgodnie z prawem, aby to, co ktoś uczyni dla ochrony swojego ciała uważano za uczynione zgodnie z prawem. A skoro natura ustanowiła między nami pokrewieństwo, wynika z tego, że zbrodnią jest nastawianie jednego człowieka na drugiego.

D. 1,1,4 (ULPIAN w księdze pierwszej *Institucji*):

Wyzwolenia niewolników należą również do *ius gentium*. Wyzwolenie jest mianowicie uwolnieniem spod władzy, czyli nadaniem wolności: jak długo bowiem ktoś jest w niewoli, podlega władzy, po wyzwoleniu zaś zostaje spod tej władzy uwolniony. Instytucja ta wywodzi się z *ius gentium*, jako że, zgodnie z prawem naturalnym, wszyscy rodzą się wolni, a wyzwolenie nie jest znane, skoro nieznaną jest niewola. Z czasem jednak wraz z *ius gentium* wtargnęła niewola, a za nią pojawiło się dobrodziejstwo wyzwolenia. I chociaż według prawa naturalnego wszyscy nosimy wspólne miano ludzi, to zgodnie z *ius gentium* pojawiły się trzy rodzaje [ludzi]: wolni oraz ich przeciwieństwo – niewolnicy, a także wyzwolenicy, czyli ci, którzy przestali być niewolnikami.

D. 1,1,5 (HERMOGENIANUS w księdze pierwszej *Epitome*):

Na mocy *ius gentium* rozpoczęte zostały wojny, wyodrębnione narody, założone królestwa, przydzielona własność, wytyczone granice gruntów, postawione budynki, wprowadzony handel, umowy kupna sprzedaży, najmu, zobowiązania: poza tymi, które zostały wprowadzone na mocy *ius civile*.

D. 1,5,6 (ULPIAN w księdze pierwszej *Institucji*):

pr. *Ius civile* jest prawem, które ani nie oddziela się zupełnie od prawa naturalnego czy *ius gentium*, ani też im w pełni nie podlega: jeśli zatem coś dodamy bądź ujmiemy z prawa wspólnego, stworzymy prawo własne, a więc *ius civile*.

1. I tak nasze prawo istnieje w formie pisanej lub niepisanej, tak jak u Greków: *Spośród praw jedne są pisane, inne zaś niepisane.*

D. 1,1,7 (*PAPINIANUS libro secundo definitionum*):

pr. Ius autem civile est, quod ex legibus, plebis scitis, senatus consultis, decretis principum, auctoritate prudentium venit.

1. Ius praetorium est, quod praetores introduxerunt adiuvandi vel supplendi vel corrigendi iuris civilis gratia propter utilitatem publicam. quod et honorarium dicitur ad honorem praetorum sic nominatum.

D. 1,1,8 (*MARCIANUS libro primo institutionum*):

Nam et ipsum ius honorarium viva vox est iuris civilis.

D. 1,1,9 (*GAIUS libro primo institutionum*):

Omnes populi, qui legibus et moribus reguntur, partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure utuntur. nam quod quisque populus ipse sibi ius constituit, id ipsius proprium civitatis est vocaturque ius civile, quasi ius proprium ipsius civitatis: quod vero naturalis ratio inter omnes homines constituit, id apud omnes peraeque custoditur vocaturque ius gentium, quasi quo iure omnes gentes utuntur.

D. 1,1,10 (*ULPIANUS libro primo regularum*):

pr. Iustitia est constans et perpetua voluntas ius suum cuique tribuendi.

1. Iuris praecepta sunt haec: honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere.

2. Iuris prudentia est divinarum atque humanarum rerum notitia, iusti atque iniusti scientia.

D. 1,1,11 (*PAULUS libro quarto decimo ad Sabinum*):

Ius pluribus modis dicitur: uno modo, cum id quod semper aequum ac bonum est ius dicitur, ut est ius naturale. altero modo, quod omnibus aut pluribus in quaque civitate utile est, ut est ius civile. nec minus ius recte appellatur in civitate nostra ius honorarium. praetor quoque ius reddere dicitur etiam cum inique decernit, relatione scilicet facta non ad id quod ita praetor fecit, sed ad illud quod praetorem facere convenit. alia significatione ius dicitur locus in quo ius redditur, appellatione collata ab eo quod fit in eo

D. 1,1,7 (PAPINIAN w księdze drugiej *Definicji*):

pr. Na *ius civile* składa się to, co wynika z ustaw, plebiscytów, uchwał senatu, dekretów cesarzy oraz opinii jurystów.

1. Prawo pretorskie to prawo, które wprowadzili pretorzy, aby wspierać, uzupełniać lub poprawiać *ius civile* ze względu na korzyść ogółu. Prawo to nazywa się też *ius honorarium* od godności pretora.

D. 1,1,8 (MARCIANUS w księdze pierwszej *Instytucji*):

I samo *ius honorarium* jest bowiem żywym głosem *ius civile*.

D. 1,1,9 (GAIUS w pierwszej księdze *Instytucji*):

Wszystkie ludy, które rządzą się ustawami i zwyczajami, posługują się częściowo swoim własnym prawem, a częściowo prawem wspólnym wszystkim ludziom. To prawo, które każdy lud ustanowił dla siebie, jest jego własnym prawem i nosi nazwę *ius civile*, jakby własne prawo społeczeństwa: to natomiast, co naturalny rozsądek ustanowił wśród ludzi, jest wśród wszystkich na równi strzeżone i nazywane *ius gentium*, czyli prawem, którym posługują się wszystkie narody.

D. 1,1,10 (ULPIAN w księdze pierwszej *Reguł*):

pr. Sprawiedliwość jest stałą i trwałą wolą przydzielania każdemu jego prawa.

1. Reguły prawa są następujące: żyć szlachetnie, nie szkodzić drugiemu, oddać każdemu to, co mu się należy.

2. Znajomość prawa jest wiedzą o sprawach boskich i ludzkich, umiejętnością odróżniania tego, co sprawiedliwe od tego, co niesprawiedliwe.

D. 1,1,11 (PAULUS w księdze czterdziestej [komentarza] *ad Sabinum*):

Prawo określa się na wiele sposobów: po pierwsze, kiedy prawem nazywa się to, co jest zawsze słuszne i dobre, tak jak w przypadku prawa naturalnego. Po drugie, kiedy jest ono użyteczne dla wszystkich lub wielu osób w danym społeczeństwie, tak jak w przypadku *ius civile*. Nie mniej słusznie prawem nazywa się w naszym społeczeństwie *ius honorarium*. Mówi się również, że pretor stosuje prawo, nawet jeśli rozstrzygnie niesprawiedliwie, odnosząc się w tym

ubi fit. quem locum determinare hoc modo possumus: ubicumque praetor salva maiestate imperii sui salvoque more maiorum ius dicere constituit, is locus recte ius appellatur.

D. 1,1,12 (*MARCIANUS libro primo institutionum*):

Nonnumquam ius etiam pro necessitudine dicimus veluti 'est mihi ius cognationis vel adfinitatis'.

wypadku nie do tego, co pretor zrobił, lecz do tego, co zrobić powinien. W innym znaczeniu prawem nazywa się miejsce, w którym wydawane są postanowienia, przenosząc nazwę z przedmiotu na miejsce. Możemy określić je następująco: gdziekolwiek pretor, z zachowaniem godności władzy urzędowej oraz zwyczajów przodków, wydał postanowienie, miejsce to słusznie nazywa się *ius*.

D. 1,1,12 (MARCIANUS w księdze pierwszej *Institucji*):

Czasami mówimy również „prawo” zamiast „związek”, tak jak w wyrażeniach „prawo pokrewieństwa” czy „powinowactwa”.

KOMENTARZ

Ad. D. 1,1,1

Ulpian wywodzi słowo *ius* oznaczające prawo od wyrazu *iustitia* oznaczającego sprawiedliwość. Z punktu widzenia etymologii jest to rozumowanie błędne. *Iustitia* jest bowiem pochodną przymiotnika *iustus* (sprawiedliwy), który pochodzi z kolei od *ius*. Jest zatem odwrotnie niż dowodzi jurysta.

Nazwanie jurystów kapłanami ma swoje historyczne uzasadnienie. Pierwotnie bowiem nauka prawa była wyłączną domeną kapłańskiego kolegium pontyfików. Dopiero od roku 304 przed Chrystusem, kiedy to Gnaeus Flavius, skryba Appiusa Claudiusa, dał ludowi księgę zawierającą kalendarz sądowy oraz treść poszczególnych *legis actiones*, jursprudenca stała się wiedzą nieco mniej elitarną. W tekście Ulpiana termin *sacerdotes* ma jednak wydźwięk czysto metaforyczny, autor dokonuje zabiegu literackiego mającego na celu nobilitację sztuki prawniczej.

Ulpian systematyzuje naukę prawa posługując się *definitio per divisionem*. Wyróżnia prawo publiczne, które dzieli z kolei na prawo dotyczące kultu, kapłanów i urzędników, oraz prawo prywatne, na które składa się prawo naturalne, *ius gentium* i *ius civile*. Prawo naturalne określa jako prawo wspólne wszystkim istotom żywym, argumentując, że pewne normy, jak na przykład dotyczące posiadania i wychowania potomstwa, znane są nawet dzikim zwierzętom. Normy przestrzegane wyłącznie przez ludzi zalicza do *ius gentium*. Wielu uczonych antycznych utożsamiało te dwie gałęzie prawa. Arystoteles rozróżniał prawo pisane właściwe dla danej społeczności, czyli łacińskie *ius civile* oraz prawo niepisane – wspólne wszystkim ludziom¹. Podobny podział stosuje Gaius w *Instytucjach*². Wyodrębnienie prawa naturalnego oraz położenie nacisku na moral-

¹ Arist., *Rhet. A.* 10,1368b: νόμος δ'εστιν ὁ μὲν ἴδιος ὁ δὲ κοινός λέγω δὲ ἴδιον μὲν καθ'ὅν γεγραμμένοι πολιτεύονται, κοινὸν δὲ ὅσα ἀγραφα παρὰ πᾶσιν ὁμολογεῖσθαι δοκεῖ.

² Por. G. 1,1.

ność, pojęcia sprawiedliwości czy słuszności juryści zawdzięczają filozofii stoickiej.

Ad. D. 1,1,2

Pomponius podaje przykłady norm zaliczanych do *ius gentium*, a zatem wspólnych wszystkim ludziom: oddawanie czci bogom, posłuszeństwo wobec rodziców, wierność ojczyźnie.

Ad. D. 1,1,3

Florentinus definiuje obronę konieczną jako wszelkie działanie mające na celu zachowanie nietykalności cielesnej (*tutela corporis*). Każdy zatem czyn zmierzający w kierunku odparcia siły będzie się mieścił w granicach prawa. Tak szeroką definicję jurysta uzasadnia istnieniem swego rodzaju pokrewieństwa w obrębie rodzaju ludzkiego, co wyjaśnia niedopuszczalność wyrządzenia krzywdy drugiemu człowiekowi.

Ad. D. 1,1,4

Niewolnictwo, a co za tym idzie – wyzwolenie – są instytucjami *ius gentium*. Łaciński termin *manumissio* oznacza dosłownie uwolnienie spod ręki. *Manus* bowiem to ręka symbolizująca pierwotnie wszelką władzę: władzę właściciela nad niewolnikiem oraz *pater familias* nad wszystkimi członkami rodziny. Terminu *manus* używano z czasem jedynie dla określenia władzy nad żoną, która weszła do rodziny agnacyjnej męża. Słowo *potestas* odnoszono do władzy ojca nad dziećmi (*patria potestas*) oraz pana nad niewolnikiem (*dominica potestas*).

Sposoby wyzwolenia niewolnika są charakterystyczne dla danego porządku prawnego, a więc należą do *ius civile*, a nie *ius gentium*. Prawo rzymskie pozwalało wyzwolić niewolnika na mocy testamentu (*manumissio testamentaria*), w drodze wpisania wyzwalanego na listę obywateli (*manumissio censu*), poprzez przeprowadzenie pozornego procesu windykacyjnego (*manumissio vindicta*), z czasem również wobec biskupa i wiernych gminy (*manumissio in ecclesia*). Znane było również wyzwolenie w sposób nieformalny.

Sytuacja prawna wyzwolenców różniła się znacznie od położenia ludzi wolno urodzonych. *Libertus* miał obowiązek świadczyć

różnego rodzaju usługi na rzecz dawnego właściciela, co nazywano prawem patronatu. Jeszcze trudniejsza była sytuacja wyzwolenców nieformalnych, którzy początkowo w świetle prawa byli nadal niewolnikami. Ich sytuację prawną unormowała *lex Iunia* (19 r. n.e.).

Ad. D. 1,1,5

Prawo rzymskie znało czynności prawne formalne (*negotia stricti iuris*), które wywodziły się z *ius civile* (np. *mancipatio*, *stipulatio*), a ich ważność zależała od zachowania przewidzianej formy, oraz nieformalne, które opierały się na zasadach słuszności i polegały na osiągnięciu porozumienia stron (np. *emptio venditio*, *locatio conductio*). Czynności nieformalne pochodziły z *ius gentium*, a na grunt prawa rzymskiego przenosili je pretorzy nadając im zasakorzalność w ramach działalności *iuris civilis supplendi gratia*.

Ad. D. 1,1,6

Podział praw na pisane (νόμοι ἔγγραφοι) i niepisane (νόμοι ἄγραφοι) był głęboko zakorzeniony w świadomości Greków. Prawa niepisane stanowiły swego rodzaju kodeks moralny, a ich złamanie było czynem haniebnym, który to aspekt zbliżał je do prawa naturalnego. Z drugiej jednak strony przyjmowano, że są one wspólne wszystkim ludziom, co upodabniało je do rzymskiej koncepcji *ius gentium*³.

Ad. D. 1,1,7

Podany przez Papiniana katalog źródeł prawa jest podobny do katalogu Gaiusa: *Constant autem iura populi Romani ex legibus, plebiscitis, senatus consultis, constitutionibus principum, edictis eorum, qui ius edicendi habent, responsis prudentium*⁴. Ustawy (*leges*) uchwalano na zgromadzeniach ludowych: *Lex est quod populus iubet atque instituit*⁵. Plebiscyty uchwalał plebs podczas swoich

³ Por. komentarz do D. 1,1,1 oraz Thuc. 2,37.

⁴ G. 1,2.

⁵ G. 1,3.

zgromadzeń. Obowiązywały one jedynie plebejuszy aż do roku 287 p.n.e., kiedy to *lex Hortensia* ostatecznie zrównała je z *leges*. Jest dyskusyjne, w jakim zakresie dwie wcześniejsze ustawy (*lex Valeria Horatia* z 449 r. oraz *lex Publilia Philonis* z 339 r. p.n.e.) zrównywały *plebiscita* z *leges*. Uchwały senatu, czyli *senatusconsulta* były w okresie republikańskim odpowiedziami senatu udzielanymi na pytania magistratury. Kiedy w czasach pryncypatu stopniowo zanikały zgromadzenia ludowe, *senatusconsulta* nabrały mocy równej ustawom. Źródłem prawa stały się też konstytucje cesarskie. Były to: edykty dotyczące spraw ogólnopństwowych; dekryty – wyroki wydane przez cesarzy w danej sprawie, autorytet cesarza sprawiał jednak, że wzorowano się na nich w przypadkach analogicznych; reskrypty – odpowiedzi cesarza na pytania prawne, wiązały swą mocą sędziego w danym sprawie, często jednak przyjmowały się i stosowano je w wypadkach analogicznych; mandaty – pisemne instrukcje dla urzędników. Działalność jurystów miała dla prawa rzymskiego trudne do przecenienia znaczenie. Już przeprowadzana przez nich interpretacja Ustawy XII Tablic doprowadziła do powstania takich instytucji jak *adoptio* czy *emancipatio*. W okresie pryncypatu cesarz przyznawał niektórym jurystom *ius respondendi ex auctoritate principis*. *Responsa* udzielone przez tych prawników miały dla sędziego w danej sprawie moc wiążącą.

Ius honorarium to prawo powstałe w formie edyktów urzędników mających *ius edicendi*, przede wszystkim pretorów. Przymiotnik *honorarium* wywodzi się od słowa *honor* oznaczającego urząd (porządek obejmowania kolejnych urzędów państwowych nazywano *cursus honorum*). Edykty pretorskie spełniały trojaka funkcję: *adiuvare*, czyli wspomaganie *ius civile* (np. udzielanie skarg ze stosunków prawnych *ius civile*); *supplere*, czyli uzupełnianie *ius civile* (np. udzielanie skarg ze stosunków prawnych *ius gentium*, takich jak umowa kupna sprzedaży); *corrigere*, czyli poprawianie *ius civile* (np. udzielanie ochrony procesowej w formie *exceptio doli* osobom, które dokonały czynności prawnej pod wpływem podstępów).

Ad. D. 1,1,9

Gaius, w odróżnieniu od Ulpiana⁶, wyróżnia jedynie *ius civile* oraz *ius gentium*. Prawo wspólne wszystkim narodom określa jednak jako ustanowione przez jakiś naturalny rozsądek (*naturalis ratio*), co pozwala sądzić, że *ius gentium* utożsamiał z prawem naturalnym. Jest to koncepcja podobna do teorii praw pisanych i niepisanych Arystotelesa⁷.

Ad. D. 1,1,10

Sprawiedliwość rozumiana tak, jak we fragmencie *Regul* Ulpiana nazywana jest sprawiedliwością dystrybucyjną⁸. Jest to wyraźne nawiązanie do filozofii stoickiej. Podane tu określenie prawnika odpowiada głoszonej przez założyciela Stoi, Zenona z Kiton, definicji człowieka szczęśliwego.

Ad. D. 1,1,11

Słowo *ius* oznacza prawo w zwrotach *ius civile* czy *ius honorarium*. Wydanie postanowienia określano jako *ius reddere*, podkreślając przy tym godność urzędnika działającego w imieniu państwa. *Ius* to także miejsce podejmowania decyzji przez urzędnika, np. pozwanego wzywano *in ius*⁹.

Ad. D. 1,1,12

Mianem *ius* określano również związek prawny. Marcjanus wymienia w tym kontekście więzy kognacyjne, czyli pokrewieństwo, a także *adfinitas* – powinowactwo będące stosunkiem łączącym jednego z małżonków z krewnymi drugiego. W literaturze można się również spotkać z wyrażeniem *iura coniugalia* oznaczającym związek łączący oboje małżonków¹⁰.

⁶ Por. D. 1,1,1.

⁷ Por. komentarz do D. 1,1,1.

⁸ Por. Cic., *de nat. deorum* 3,38.

⁹ Por. Ustawa XII Tablic, tab. 1,1: *Si in ius vocat, ito*.

¹⁰ Por. Ov., *Met.* 6,536.

